

Szerdahelyi Sándor:

A szükségszerűségből a szabadságba!

Engels „Anti-Dühring“-jének idézett szavai létünknek és emberméltségünknek talán a legnagyobb problémáját világítják meg végre bomlály nélkül, sokévszázados vitaköze után a szabadság fogalmáról mutatják meg a természetes viszonyt és egyensúlyt az *egyén és a társadalom* fogalmának szabadság-tartalma között.

Vannak korszakok, amelyekben szenvedéllyel lobog fel a szabadságvágy: az egyénben környezetével, s a társadalomban az adott történelmi erőkkel szemben, s ez az érzelmi tény a legnagyobb belső és külső megmozdulásokra bír. Harminikusabb korszakokban viszont a szabadságmozgalmak elmémeknek, mert a szabadságot az ember léte époly természetes közegének tekintik, mint a levegőt, a légköri nyomást vagy a föld vonzóerejét, s tudomást róluk csak akkor vesz, amikor valamely katasztrófa ezeket megbolygatja.

Mi a szabadság, amely ily elemi erővel tud hatni? A kérdésre egyszerű meghatározással felelni nem lehet. Hegel mondja, hogy a szabadság végtelenül sokértelmű szó, s azzal, hogy a legmagasabb ideál szerepét tölti be, végtelenül sok félreértést, zavart és tévedést okoz. Maga Hegel nem késztet fokozni ezt a zavart, amikor a történelmi fejlődés

szakaszait ekkép vélte felismerni: kezdetben volt — úgy mond — az egy ember szabadsága, ez volt a despotizmus kora; azután következett az *egyesek* szabadsága, ezt az arisztokratikus és demokratikus társadalmak jelentették; végre következett a *mindenki* szabadsága, mely a monarchia — nyilván a Hegelhez közelálló monarchia — alakjában testesült meg. Ebből a meghatározásból a szocialista gondolkodás kiemeli azt az igazságot, hogy a szabadságfogalom nem egy a tények világától elszigetelhető alkotása az emberi szellemnek, hanem a *történelmi fejlődés* terméke.

Engels szavai a maguk egyszerűségében adják a teljes áttekintést. Szó van ott az *emberről*, aki belátásával mozgató tényezője a társadalomnak, tehát biológiai és lélektani forrása a szabadságérzetnek; szó van a *társadalomról*, amely megkötöttségeivel áll szemben az emberrel, mint egyéniséggel és mint társas lényvel; s végül szó van kettőjüknek egy sajátos összeütközéséről, amely végre metafizikai spekuláció nélkül megoldja számunkra a történelmi fejlődés mozgástörvényének a titkát, de feloldja azt a látszólagos ellentmondást is, hogy az emberiség megszabadulhat léte szükségszerűségének a bilincseitől és átléphet a szabadság birodalmába.

Nem akarunk gépek lenni!

A szabadságérzésnek van egy örök forrása: az ember mint egyéniség! Csodálatos, hogy Madách mennyire félreértette Fouriert, amikor ennek falanszterét az egyéniség eltiprásának hitte; — Fourier lángelméje

Az „Anti-Dühring“-ből

— Szemelvények —

Fejlesztőtörvény

A matematika és természettudomány összefoglalása során nálam csak arról volt szó, hogy részleteiben is meggyőződjem — amiben nem is kételkedtem — arról, hogy a természetben előforduló számtalan változásban ugyanazok a dialektikus mozgási törvények érvényesülnek, amelyek a történelemben a látszólag véletlen eseményeket fölírdetik; ugyanazok a törvények, amelyek az emberi gondolkodás fejlődéstörténetében is törvényszerűen látszólag végtelenül lassan a gondolkodó ember tudatába kerülnek.

Munka

Az emberi társadalomnak az állati állapot fölé emelkedése azon a napon kezdődött, amikor a család több terményt termelt, mint amennyire szüksége volt; azon a napon, amikor munkája nem csupán élelem termelésére, de termelőeszközök előállítására is felhasználható volt. A társadalmi, politikai és értelmi haladás alapja a munka termelésének saját fenntartási költségén fölüli feleslege és az ebből teremtett és gyarapított társadalmi termelő- és tartalékalap.

Szabadság

A termelőeszközök magánjogi jellegének megszüntével megszűnik az áruteremtés és ezzel együtt a termék uralma a termelőn... Csak innen kezdve irányítják majd az emberek történelmüket teljes öntudattal, s csak innen kezdve eredményezik majd az emberektől mozgásba hozott társadalmi okok nagyobbbrészt és folyton emelkedő mértékben a kívánt hatásokat. Az emberiség ezzel a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába lép.

még világító fényvel, éppen ellenkezően, annak feltételeit kutatta, hogy *egy szervezett társadalom hogyan egyesítheti legjobban össze a maga létét az emberi egyéniség biológiai és lélektani adottságaival*. Az első nagy kísérletét látjuk Fourier gondolataiban annak a követelménynek a valórváltására, hogy az ember biológiai és társadalmi adottságai között a természetes kapcsolatot helyreállítsák.

Elzár a felismeréssel lényegesen közeledtünk célunkhoz — annak megállapításához, hogy a szabadságfogalom és az egyéniség egymással rendelt fogalmak és hogy a szabadságfogalom, bár nem korlátlan, de nem is valóságon kívüli.

Nem korlátlan, mert belátásunk akarataink és cselekvésünk nem független a természeti és társadalmi lét törvényeitől. Az emberi szervezet, lelki világával együtt, a természetes fejlődés terméke, enélkül a felismerés nélkül az embert meg sem érthetjük; maga az emberi létfenntartás pedig terméke a társadalmi együttélésnek, amely *ugyanacsak fejlődéstörvénynek hódol*.

Íme, tehát, biológiai és társadalmi létünkben *mindenütt törvény, kérielhetetlen parancs! — marad-e csak egy talpalatnyi hely is a szabadságnak biológiai és társadalmi létünk területén?* Igenis marad, nem is egy talpalatnyi, ha a szabadságérzést és tudatot magát is a biológiai és társadalmi fejlődés termékeknek ismerjük fel. Ez a felismerés teszi világossá számunkra, hogy a szabadságérzést és tudatot, a gondolatot és a tett minden egyes mozzanatánál a szabadsággal szövi át a szükségszerűség tényeit.

A nagy emberi dráma első felvonásával, az *emberré válással* a mindenségbe, a szükségszerűségek e birodalmába belépett a szabadság gondolat: az ember megkezdte tudatos harcát a természet erőivel szemben, azokat felismerve, okosan alkalmazkodott hozzájuk vagy igája alá gyűrte azokat és így mindjobban *kiszélesítette gondolkodásának, akaratát birodalmának, biztonságosabb és kultúráltabb léteinek területét*. A szabadság birodalma lett így egyre szélesebb az

emberi képzelet, belátás és cselekvés számára. A szabadságérzés és tudat nem önmagáért született így meg és fejlődött tovább: a szabadságérzés a biológiai lét ösztönös és a társadalmi lét tudatos feltételeként jelentkezett.

A 19. század természettudományos felfedezéseinek — már az előzőekben előkészített s *távlatokat megnyitó* következményei mellett, különösképpen kialakult *egy korlátozó következményük is*. A természettörvények, majd a társadalomtudományi törvények korlátlan uralmának a felismerése volt ez, s nem utolsó sorban a polgári társadalmi rend válságával kell összefüggésben látnunk a lenyűgöző, hogy a fejlődéstörvény jelentőségét egyre inkább háttérbe szorította a mind sűrűbb determinizmus gondolata. Egy tisztán mechanikus szemlélet, amelyben a szabadságnak hely többé nem jutott és amelyben a polgári szabadságélmény üres fikciójává zsugorodott össze. Ezt a determinizmust, szinténben, valaha a *végzetben való hitnek* mondták — az emberiség történelmének szomorú korszakaihoz fűződött ez a hit, amelyhez *a világon remény nem társulhatott*. Ez a hit jelentkezik a keleti despotizmusok világának fatalizmusában; ez ihlette nagyszerű alkotásokat a görög végtetragédiák költőit; s ez a pesszi-

mizmus álcázta magát a polgári világrend természettudományos determinizmusában, majd ennek ellenképében, szellemiségének nihilizmusában. *Az optimista világszemlélet lélektani alapja a szabadságérzet és tudat, az a hit és az a meggyőződés, hogy az ember lehet ura a saját sorsának. Az egészséges életőszton két riadtan már Voltaire nagy szellemének szárnyain, amikor világra kiáltja: nem akarunk gépek lenni!*

Lelkünk mi volna nélkülled, szabadság? Kérlek egy gépben, mit láthatatlan tűz, S nem akarunk, a gépben úzve úz, S nem teitünk, nem örömlünk, s nem a vágy

Vagy akár gyűlöletünk, mi haftand a lelket, —

Egyszóval, lényünkkel mi sem a miénk, Rabsorsú, újult géphez nyúl felénk A legfőbb Mester. Élettel lelkes

Báruk, mik dróton ránkva láthatatlan kézben,

Nyomorult szerszámok lennénk mi csupán,

Hogy csaljuk, tudatlan, örökre talán Magunkat, a Mestertől is csalatva régen

Ki gondolkozik, akar és cselekszik — szabad.

A szocialista szabadságfogalom

A természettudományos determinizmust a dialektikus szocialista gondolkodás volt hivatott a maga korlátozott feladatkörébe visszavezetni. Olvassuk itt el újra Engels bevezető szavait, amelyek oly világosan megmutatták ennek a gondolkodásnak logikus és termékeny módszerét. Ne felejtsük el, hogy éppen a legmodernebb természettudományos fejlődés, az atomfizika, amelyben pedig magától értetőően előtérben áll a mechaniztikus szemlélet, talán bizonyos túlzással is, *egyenesen tagadja az oksági törvény egyetemes érvényét*; a szocialista gondolkodás megtalálta a *szükségszerűség és a szabadság elvárájának dialektikus kapcsolódását* a *látszólagos ellentmondás megoldását*, azzal, hogy kiemelte ezeket a fogalmakat a metafizikai elszigeteltségükből és a *Wille zum Wert*, az emberi érzés és szellem érték-reprekvése alapján beállította őket a történelmi fejlődés oksági összefüggéseibe.

Dühring úr, a polgári metafizikus, még egymást kizáró ellentétet lát a „szükségszerű” és a „szabad” között. A szabadság, melyről Engels beszél — mondja Kautsky —, valóban nem lehet az ember értelmes akaratának függetlensége a szükségszerűségtől, nem áll fenn a szabadságnak az a képessége, hogy minden tárgyi alap nélkül mozgásnak induljon. Nem jelentheti, hogy az emberiség a jelenségek világából, amely számunkra egyedül megismerhető, átgorjon valamely „szellemi világ” meg nem ismerhető birodalmába, s letörölve róla állati eredete kapcsait, angyalokká (vagy ördögökké) változtassa őket. Am ott van az emberi belátás — Novalis „szabadságpont”-nak nevezi —, amely hatótényezőnek lépett a szükségszerűségek világába. Engels azt mondja idézett szavaiban és a hozzáfűzött magyarázatában, hogy ma az emberek az adott gazdasági rendszer szolgálai, kitéve a rendszer önkényének és válságainak. Ha a termelést természetesen rendezhetik és az új gazdasági rendet törvényszerűségeinek megfelelően alakíthatják, az emberek gazdasági rendjük urai, tehát szabaddok lesznek, önként tehetik azt az általuk felépített rendszerben, amit szükségszerűnek felismertek s nem a körülmények vak kényszeréből.

Szabó Ervin klasszikusszépű gondolataira emlékeztetünk még, amikor arra a kérdésre felelt, hogy a szocialista gazdasági rend valóban az egyéni szabadság megsemmisülését hozná-e magával? — ahogy ezt a liberalizmus állította. Valamely társadalmi rendszer értékének felismerésével arányban növekszik az emberek *készsége*, hogy

cselekvésüket a társadalom szükségleteihez alkalmazzák és így folyton csökken a kényszer alkalmazásának szüksége. A szabadság — mondja Szabó Ervin — lélektani fogalom, jelenti azt a lelkiállapotot, amelyben egyéni vágyaimat, szükségleteimet *összhangban tudom* a vágyaim és szükségleteim kielégítésére irányuló cselekedeteim *külső* lehetőségeivel. Ezek az érzéseim és vágyaim konkrét dolgokra irányulnak, de hogy melyekre, ezt az szabja meg, hogy mily szükségleteim vannak már kielégítve és hogy milyenek az én ismereteim a további szükségkielégítés lehető módjáról. (Vannak emberek, akik e tárgyi ismeret híján holdbeli „javakról” álmodoznak.) Abban a mértékben, amint bizonyos szükségletek — anyagiak és szellemiek — állandó és feltétlen kielégítésének lehetősége biztosítva van, e szükségletek kielégítésének vágya lelkünkben egészen a háttérbe szorul és nem része többé szabadságképzetünknek. Szabadságvágyunk tehát csakis oly cselekvési lehetőségeket ölel fel, amelyek a még nem biztosított szükségleteink kielégítésére irányulnak. Eszerint a társadalom anyagi és szellemi kultúrájának mindenkori foka, az e kultúrában való részesezésünk lehetősége szabja meg a szabadságfogalom mindenkori tartalmát és irányát. Milyen lesz a szocialista társadalomban a szabadságfogalom tartalma és iránya? Minél *könnyebb* az emberek harca az elemi *szükségletek kielégítéséért, az ételért, a ruháért, a lakásért stb.*, mindenkor annál *több ember szabadul fel a tisztán vegetatív, állatéleti életmódkedésnek kényszeré alól és a társadalomban lévő energiák annál inkább keresnek alkalmazást szellemi területeken, alkotásban és az alkotások örömeiben...*

Amikor tehát a közösségi lét az elemi szükségletek lehető legnagyobb kielégítésére tör a lehető legkisebb fizikai erőfeszítéssel, — a szellemi élet irányába tereli a szabadságideált, amely, összhangban a társadalom szükségleteivel, minden eddiginél általánosabban érvényesülhet. A materiális szükségleteknek is megvannak a maguk természetes határai, itt el lehet érni a fejlődésnek olyan csúcsát, amely után a materiális fejlődés lassúbbodhat. A szellemi fejlődés határai hasonlíthatatlanul szélesebbek és a fejlődésnek a szocializmus itt beláthatatlan távlatokat nyit meg. Megnyitja az utat a szükségszerűségből a szabadság birodalmába.